

Л. М. Горенко

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВДЧЕННЯ ІСТОРІЇ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЗАКРИТТЯ
ЧИГИРИНСЬКОГО СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТИРЯ
у 20-х рр. ХХ ст.**

Стаття присвячена релігійній історії України радянського періоду, а саме: питанню функціонування та закриття православних монастирів. Мета статті полягає у тому, щоб виявити нормативно-правову базу наступу радянської влади на культові заклади православної церкви та визначити етапи ліквідації їх на прикладі закриття Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря. Мета і завдання досягнені, використовуючи різні методи дослідження.

Ключові слова: православні монастирі, церква, монахи, релігійна община, декрет, нормативно-правова база.

Релігійна історія України радянського періоду, а саме: питання функціонування та закриття православних монастирів була довгий час «закритою» темою. Спеціалісти з церковної історії вказували на відсутність навіть початкової систематики фактичного матеріалу.

Тема є актуальною, оскільки провідну роль у піднесенні духовної культури відіграє православна церква, набожність українського народу. Як відомо, причин загострення конфлікту між владою і православною церквою в Україні було декілька: головна – православна віра мала великий вплив на широкі народні маси, церква була ідеологічним суперником радянській владі, якого слід нейтралізувати. Тому влада визначила ряд напрямків антирелігійної діяльності. По-перше, знищення матеріальної бази церкви, а, по-друге, проведення розкольницької діяльності серед віруючих і духовенства.

Мета статті – виявити нормативно-правову базу наступу радянської влади на культові заклади православної церкви та визначити етапи ліквідації їх на прикладі закриття Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря.

Радянська доба практично не дала жодного дослідження з цієї проблематики. Церква і релігія були несумісними з ідеологічними переконаннями та моральними принципами радянської людини.

Пострадянський період змінює поступово парадигму мислення людини. Кризові явища в суспільстві ведуть до його розмежування, і тоді релігійні питання виступають на перший план, намагаючись зайняти провідне місце у світогляді людини.

Складність дослідницької роботи релігійної історії України полягала в тому, що потрібно було виявити великий масив документів загального

характеру: директиви, накази, вказівки, циркуляри, які відображали особливості загального процесу закриття будинків культового призначення та фонди і документи окремих церков і монастирів (з більшості з них на початку 90-х рр. XX ст. ще не було знято гриф «таємно»).

Дослідники Г. Касьянов, В. Даниленко [1], Ю. Шаповал [2] у своїх працях визначили процес створення системи державних органів в роки становлення радянської влади, на які було покладено певні повноваження в сфері церковної політики.

Проблема державно-церковних стосунків, політики партії та держави щодо православної церкви упродовж післявоєнних років втілена в праці Д. Поспеловського [3]. Це був другий масштабний період радянської доби у ліквідації православних монастирів, відомий як хрущовська антицерковна компанія. Нормативно-правова база цього наступу складається з постанов ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР тощо [4]. Цей період мав три фази: підготовчий етап (середина 50-х – 1958 рр.); злиття монастирів (1959–1962 рр.); закриття монастирів (1962–1964 рр.). В результаті – з 40 монастирів України лишилося 9 [5].

Ряд системних досліджень в галузі державної політики щодо православної церкви в Україні належать відомому вченому В. Пащенку, який увів у науковий обіг значну кількість документів з партійних та державних архівів. Вчений чітко визначив три вектори політики правлячої партії щодо релігійних організацій 1920 – 1930 рр.: знищення матеріальної бази церкви і розкольницька діяльність серед духовенства та віруючих, переслідування та репресії [6].

Найбільш цілісною за осмисленням проблеми «держава – церква» та її фактографічним розв'язанням стала праця В. Пащенка та А. Киридона «Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917–1930 роки» [7]. Автори на основі архівних джерел виокремили стратегію і тактику більшовицької держави щодо релігії та церкви, з'ясували причини, суть і наслідки компанії з вилучення церковних цінностей.

Слід виділити праці історика-краєзнавця Ю. Мариновського, який у результаті багаторічної роботи зібрав, вивчив, проаналізував та ввів у науковий обіг 88 архівних документів, що стосуються проблеми функціонування та закриття монастирів Черкащини після 1917 р. [8].

На початок 1917 р. на території сучасної Черкаської області (повіти Київської та Полтавської губерній) діяло 15 монастирів, з них 2 були старообрядницьких [8, 19]. До Лютневої революції життєдіяльність монастирів визначалася чинним законодавством Російської імперії. Проте ряд відомих політичних подій 1917–1921 рр. змінювали правове поле у відносинах держави і церкви.

Нові державні утворення, різноманітні всеукраїнські збори і з'їзди щодо земельного питання були одностайні – уся земля є народною власністю. Тому церкви та монастирі мали позбавитися своєї матеріальної бази, що по суті

знищувало обителі, особливо позаштатні. Так, Центральна Рада постановила негайно відібрати усю землю в монастирів. Проте вона не виробила механізму переходу землі до рук трудового народу, більше того, мала розбіжності у трактуванні поняття «повне скасування приватної власності».

Гетьманат скасував усі закони Центральної Ради і визначив, що будь-який монастир не може мати більше 150 десятин орної, сінокісної та лісової землі у власності [8, 23].

Рада Міністрів УНР Директорії 8 січня 1919 р. видала «Закон про землю», за яким уся приватна власність на землю стає «добром народу УНР» [8, 24].

Ані Центральна Рада, ані Директорія у правовому полі ніяк не визначила свого ставлення до церкви. Держава активно втручалася у справи церкви. Так, 1 січня 1919 р. Директорія офіційно проголосила автокефальну Українську православну церкву.

З 1919 р. розпочинається період радянської влади в Україні, хоча окремі військові формування (петлюрівці, денікінці, махновці) час від часу захоплювали владу. Радянська влада, на відміну від попередніх політичних сил, у правовому полі вкрай ретельно підійшла до питання форм власності. Ставлення держави до церкви визначалось законами та декретами УРСР. Основні з них: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 22.01.1919 р., Конституція УСРР від 10.04.1919 р., декрет Всеукраїнському «Про землю» від 05.02.1920 р., спеціальна інструкція Наркомюсту УРСР від 10.02.1920 р., Постанова РНК України про проведення у життя Декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви від 03.04.1920 р. На основі цих документів наркомати, виконкоми видавали численні постанови, укази, роз'яснення, інструкції, де вирішувалася подальша доля монастирів. А саме: у монастирів, як і у всієї церкви, вилучалося без викупу усе рухоме і нерухоме майно: земля, ліси, води, сільськогосподарський і промисловий реманент, богослужбові і церковне начиння, бібліотеки, будівлі, храми. Це все оголошували народним надбанням, і ним тепер розпоряджалися Наркомзем, Наркомвоєн, Наркомосвіт, Наркомсоцзабез тощо. Окрім того, стаття 21 Конституції УСРР 1919 р. позбавляла усіх монахів та монахинь виборчих прав [8, 326].

Отже, радянська влада створила усі умови для повної ліквідації православних монастирів, релігійні громади могли утворюватися лише у вигляді комун, артільей з досить жорстоким юридичним контролем і формою функціонування. Процес закриття монастирів значно уповільнювався на Черкащині (особливо в районі Холодного Яру) через постійні бойові дії 1919–1923 рр. (активний повстанський рух, бандитизм та єврейські погроми). Тому православні монастирі часто зазнавали пограбування, розорення. Усі політичні сили та військові формування, які тимчасово захоплювали владу на місцях, проводили примусові реквізиції, забезпечуючи себе продовольством, кіньми, фуражем, майном.

Складні та деструктивні події цього періоду відзначились на долі Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря. Схема закриття Чигиринського монастиря була типовою для всіх монастирів країни.

Чигиринський монастир знаходився недалеко від міста Чигирин в заболоченій місцевості на півострові [9, 97]. Перші згадки про нього відносяться до 1627 р. [10, 9]. За період історії до 1917 р. монастир мав значний духовний вплив у регіоні та певну правову, фінансову і матеріальну незалежність.

У перші роки радянської влади Чигиринський монастир продовжував функціонувати, він ще користувався авторитетом і приймав богомольців.

У 1920 р. в ньому налічувалось 229 осіб, з них 98 черниць і 130 послушниць [11, 24 зв.]. Близько 200 дес. орної, сінокісної землі та лісу були відібрані у монастиря [12, 235–240]. При обителі утримувався притулок для сиріт, створений місцевими радянськими органами [13, 37].

Монастир займався благодійними справами. Про це свідчать звіти-рапорти про пожертву на тарілковий збір для голодуючих [14; 3, 21, 44].

18 серпня 1923 р. київський губліквідком прийняв рішення про закриття Чигиринського монастиря [15, 123 зв.].

Певні труднощі викликало розселення черниць. Молодим черницям пропонувалося залишити обитель або переселитися в Лебединський монастир. На кінець 1923 р. в Троїцькому монастирі залишилося до 10 осіб [16, 26-27].

Проте ліквідація обителі на першому етапі не означала закриття храмів [16, 183]. Це питання відкладалося до закриття релігійної общини.

На початку 1921 р. була зареєстрована Православна Християнська община, а вже в кінці 1923 р. її ліквідували, договір і статут анулювали [17, 150–151].

28 грудня 1923 р. губліквідком, виходячи з директив НКВС, пропонував усім адмінвідділам та ліквідомам тимчасово утриматись від закриття монастирів з політичних причин [17, 150]. У циркулярному розпорядженні губліквідкому зверталась увага на необхідність прикріплення і залучення ченців до артіль, що створювались у закритих монастирях. Одночасно окрліквідком продовжував клопотати про закриття храмів і передачу їх дитячій колонії під їдальню і аудиторії, що й відбулося в кінці 1924 р. [19, 84]. Церковне приміщення і майно було передано по акту колонії 26 січня 1925 р. [20; 88, 121].

У 1926 р. на території колишнього Чигиринського монастиря мешкало 232 особи дитячої трудової колонії і 32 черниці [21, 7]. Троїцька церква лишалась відкритою, колоністи глумились над майном храму, не обходилося і без крадіжок [18; 98,109]. Частину предметів культового призначення передали Успенській церкві с. Червона Слобода. Значна частина ікон залишилася у колишньому монастирі, металеві предмети культу вивезені до Черкас. Подальша доля їх невідома. Дзвони передали окружному відділу

«повітряної флотилії» [17, 19]. Отже, за два-три роки була вирішена доля мешканців та будівель з майном. В серцях залишилися тільки біль та сльози.

У 1923 р. окрліквідком оголосив Троїцьку церкву пам'яткою старовини, а в 1925 р. Всеукраїнський археологічний комітет при ВУАН постановив взяти її під свою охорону [20, 7]. У 1923 р. з Троїцької церкви Черкаським окрописом прийняті на облік та збереження деякі предмети церковного та художнього значення. Серед них рукописні та друковані книги; олов'яна чаша 1701 р. з написом «Сию чашу надал честный иеродиакон Парфений Проскуренко житель Обители Святой Изрядной на горах св. Киевских 1701-й год» [17, 48], (у 1926 р. ні чаші, ні металевих вериг ігумені Надії не знайдено, справу передали до прокуратури) [21, 6]; ікони уніатського письма; портрет ігумені Надії (олія) та інші. Всього прийнято 17 предметів [20, 7-8]. Проте, на початку 20-х рр. ХХ ст. більшість цінних речей була або суттєво пошкоджена, або зовсім зникла внаслідок постійних крадіжок і розбоїв. Так, при огляді церкви багатьма комісіями не знайдено ні Євангелія, подарованого монастирю гетьманом І. Виговським, ні старовинних картин італійських та голландських майстрів, ні килимів [21, 6].

26 червня 1926 р. на облік у під охорону ВУАН прийнято 12 ікон, датованих XVIII – поч. XIX ст., які викликали інтерес до церковного письма [22, 67]. Серед них ікони: «Богоматір у овалі» (бароко), «Богоматір з Єкатериною».

Однією з святинь обители була Чудотворна ікона Божої Матері Смоленської, іменована Одигітрією, яка знаходилася в монастирі з XVIII ст. [22, 54]. З 20-х рр. ХХ ст. місцезнаходження ікони не відоме. В жодному зі списків ікон та інших предметів історико-археологічного та художнього значення, прийнятих на облік та збереження, при передачі храмового майна церкві с. Червона Слобода ця ікона не згадується [22, 54]. Проте, згідно документів вже в 50-х рр. ХХ ст., ця Чудотворна ікона була передана в Лебединський монастир [20, 9]. У 1950 р. священник Ф. К. Лагунов (в той час настоятель молитовного будинку в м. Чигирин) придбав у Києві копію ікони. Починаючи з 1951 р., щорічно, 10 серпня при великій кількості людей (2-3 тис. осіб) в молитовному будинку проводилися церковні служби [23, 66]. Отже, відчувається намагання відродити пам'ять про колишню обитель. Зараз ця ікона знаходиться у Чигиринському монастирі. А на свято хресною ходою її несуть до Казанського кафедрального собору.

Як бачимо, «всеукраїнська охорона» давалась дуже нелегко. Численні комісії по охороні пам'яток історії не змогли зберегти будинки церков обители. Все, що залишилось без нагляду, руйнувалося. Ні «всеукраїнський захист», ні історична пам'ять не допомогли зберегти Троїцьку церкву. Вона була зруйнована, хоча постанов по її охороні ніхто не відміняв. Зараз із будівель монастиря лишилися окремі будинки, де мешкають пересічні чигиринці.

У 50-х рр. ХХ ст. на території колишнього монастиря знаходився сільськогосподарський технікум. До 1956 р. від обители збереглося 16

монастирських корпусів і поза огорожею будинок священнослужителів та лазня. У 1956 р. черниці колишнього Чигиринського монастиря Авраменко М. Є. та Сороколіт М. Д. звернулися до уповноваженого у справах РПЦ при Черкаському облвиконкомі з проханням: "... содействия помочь нам возвратиться в бывшую нашу обитель, так как мы разбросаны по всему Союзу ... ни родства, ни пенсий мы не имеем ...". У Черкаській області мешкало понад 100 черниць, які хотіли б переїхати і поселитися в Чигиринському монастирі. Свої прохання черниці мотивували майбутнім переїздом сільськогосподарського технікуму та несприятливими географічними умовами [23, 67].

Отже, Чигиринський Троїцький жіночий монастир було ліквідовано за короткий відрізок часу. Доля мешканців обителі та її майна вирішувалась поспішними методами. Тому ми не маємо жодної пам'ятки православного та історико-культурного значення монастиря. Все робили для того, щоб не залишилося жодної згадки про нього. А людська пам'ять живе. Український народ любив православні монастирі. Коли засновувалась нова обитель, то люди селилися навколо неї, утворюючи селище, яке іноді перетворювалося на велике місто.

Наявність в країні православних монастирів є вираженням міцності й духовності народу.

З Божої милості в 2006 р. прийнято рішення про відродження Троїцького монастиря. Відновлювальні роботи вже почалися. Життя в монастирі – це постійна праця: праця духовна – молитва, і праця фізична.

Попереду багато проблем і труднощів. Проте молитва і праця багато що переможуть, і часто здійснюється те, що здається неможливим.

Список використаних джерел

1. Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко. – К., 1999. – 141 с.
2. Шаповал Ю. Україна 20-30-х років: сторінки неписаної історії / Ю. Шаповал. – К., 1993. – 351 с.
3. Поспеловский Д. В. Русская Православная Церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. – М., 1995. – 503 с.
4. Історія релігій в Україні : навч. посіб. / за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Знання, 1999. – 390 с.
5. Липинський В. Релігія і церква в Україні / В. Липинський. – К., 1995. – 119 с.
6. Пащенко В. О. Державна політика щодо православної церкви в Україні (1917–1922 рр.) / В. О. Пащенко. – Полтава : ПДП, 1992. – 89 с.
7. Пащенко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917–1930 роки / В. Пащенко, А. Киридон. – Полтава : АСМІ, 2004. – 335 с.
8. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. Книга II. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року / Ю. Мариновський. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2002. – 480 с.

9. В-нов А. Памятная книжка Киевской епархии / А. В-нов, В. Антонов. – К., 1882. – С. 97.
10. Горенко Л. М. З історії Чигиринського Свято-Троїцького монастиря / Л. М. Горенко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 46. – С. 9–14.
11. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-471. – Оп. 1. – Сп. 9.
12. Там само. – Сп. 12.
13. Там само. – Ф. Р-529. – Оп. 1. – Сп. 16.
14. Там само. – Ф. Р-471. – Оп. 1. – Сп. 13.
15. Там само. – Ф. Р-375. – Оп. 1. – Сп. 65.
16. Там само. – Сп. 73.
17. Там само – Сп. 68.
18. Там само. – Сп. 70.
19. Там само. – Сп. 74.
20. Там само. – Ф. Р-131. – Оп. 1. – Сп. 22.
21. Там само. – Сп. 25.
22. Там само. – Сп. 30.
23. Горенко Л. Чигиринський Троїцький жіночий монастир / Л. Горенко // Родовід. – 1992. – Число 4. – С. 59–67.

References

1. Kasianov H. Stalinizm i ukrainska intelihentsiia (20–30-ti rr.) / H. Kasianov, V. Danylenko. – К., 1999. – 141 s.
2. Shapoval Yu. Ukraina 20-30-kh rokiv: storinky nepysanoi istorii / Yu. Shapoval. – К., 1993. – 351 s.
3. Pospelovskij D. V. Russkaya Pravoslavnaya Cerkov' v HKH veke / D. V. Pospelovskij. – М., 1995. – 503 s.
4. Istoriia religii v Ukraini: navch. posib. / za red. A. M. Kolodnoho, P. L. Yarotskoho. – К. : Znannia, 1999. – 390 s.
5. Lypynskiy V. Relihiia i tserkva v Ukraini / V. Lypynskiy. – К., 1995. – 119 s.
6. Pashchenko V. O. Derzhavna polityka shchodo pravoslavnoi tserkvy v Ukraini (1917–1922 rr.) / V. Pashchenko. – Poltava : PDPI, 1992. – 89 s.
7. Pashchenko V. Bilshovytska derzhava i pravoslavna tserkva v Ukraini 1917–1930 roky / V. Pashchenko, A. Kyrydon. – Poltava : ASMI, 2004. – 335 s.
8. Marynovskiy Yu. Yu. Cherkaska mynuvshyna. Knyha II. Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoi Cherkaskoi oblasti pislia 1917 roku / Yu. Yu. Marynovskiy. – Cherkasy : Vidlunnia-Plus, 2002. – 480 s.
9. V-nov A. Pamyatnaya knizhka Kievskoj eparhii / A. V-nov, V. Antonov. – К., 1882. – S. 97.
10. Horenko L. M. Z istorii Chyhyrynskoho Sviato-Troitskoho monastyria / L. M. Horenko // Hileia: naukovyi visnyk: zb. nauk. prats. – К. : VIR UAN, 2011. – Vyp. 46. – S. 9–14.
11. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti (dali – DACHO). – F. R-471. – Op. 1. – Sp. 9.
12. Tam samo. – Sp. 12.
13. Tam samo. – F. R-529. – Op.1. – Sp. 16.

14. Tam samo. – F. R-471. – Op. 1. – Sp. 13.
15. Tam samo. – F. R-375. – Op. 1. – Sp. 65.
16. Tam samo. – Sp. 73.
17. Tam samo – Sp. 68.
18. Tam samo. – Sp. 70.
19. Tam samo. – Sp. 74.
20. Tam samo. – F. R-131. – Op. 1. – Sp. 22.
21. Tam samo. – Sp. 25.
22. Tam samo. – Sp. 30.
23. Horenko L. Chyhyrnskyi Troitskyi zhinochyi monastyr / L. Horenko – Rodovid. – 1992. – Chyslo 4. – S. 59–67.

L. M. Horenko

Documentary characteristics of the history of functioning and closing of Chyhyryn Holy Trinity Women Monastery in the 20th of the XX century

The article is devoted to the religious history of Ukraine of the Soviet period, namely: the question of the functioning and closing of Orthodox monasteries. The purpose of the article is to identify the legal basis for the onset of Soviet power on religious institutions of Orthodox Church and to determine the stages of liquidation by the example of the closing of Chyhyryn Holy Trinity Women Monastery. Goals and objectives have been achieved using various methods of research.

Keywords: Orthodox monasteries, church, monks, religious community, decree, regulatory framework.

Л. М. Горенко

Документальные свидетельства истории функционирования и закрытия чигиринского свято-троицкого женского монастыря в 20-х гг. XX ст.

Статья посвящена религиозной истории Украины советского периода, а именно: вопросу функционирования и закрытия православных монастырей. Цель статьи заключается в том, чтобы выявить нормативно-правовую базу наступления советской власти на культовые учреждения православной церкви и определить этапы ликвидации их на примере закрытия Чигиринского Свято-Троицкого женского монастыря. Цель и задачи достигнуты, используя различные методы исследования.

Ключевые слова: православные монастыри, церковь, монахи, религиозная община, декрет, нормативно-правовая база.